

szocialista város alapja az ember. Annak kulcsa, hogy milyen lesz a szocialista nagyváros, abban van: milyen lesz a szocialista ember.” Tüskés Tibor könyve maga is kulcs ehhez a kulcshoz, valódi fölfedezés. S nemcsak a sorozat címe szerint, hanem szó szerint is: „Magyarországé”. Mert Veres Péter nagy eligazító könyvei és írásai óta aligha jelent meg könyv, amely annyira országban-népben gondolkozott volna, mint Tüskés Pécsről írott könyve. Országos elismerést, vitát kellene tehát produkálnia, mert „...az is provincializmus, ha a valóságos érték nem kapja meg a megillető elismerést”! (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1975. „Magyarország felfedezése”-sorozat.)

VEKERDI LÁSZLÓ

Képzelt riport az erőszakról

DÉRY TIBOR : A FÉLFÜLŰ

Az új Déry-könyv, *A félfülű* is „képzelt riport”, mint az amerikai popfesztiválról szóló regény. Meséje a 'valóságból merít, akármilyen különös is. Nem olyan régen járta be a világsajtót az a szenzációs hír, hogy Paul Getty amerikai olajmilliárdos unokája Rómában emberrablók fogságába esett. A rablók hatalmas váltásdíjat követeltek, s minthogy a fősvény nagyapa vonakodott rendelkezésükre állani, szóba került, hogy a fiatalembert „részletekben” szolgáltatják vissza családjának. Kezdetnek fél fülét küldték el egy csinos dobozban, azzal az ígérettel, hogy további halogatás esetén újabb ajándék érkezik. Erre azonban már nem került sor; a milliárdos a küldemény átvétele után, megelőzendő a hasonló csomagokat, gavallérosan fizetett. A most már fél fülű unoka pedig visszanyerte szabadságát, és visszatért a római aranyifjúság soraiba.

Déry szellemes iróniával, groteszk ötletekkel fűszerezve meséli el az ismert bűnügyi történetet. Érezhető élvezettel színezi ki az emberrablók fogságába került dűsgazdag csemete, nála ifj. Hamilton György élményeit, a banditák és a szorongó család üzleti tárgyalásait a váltásdíj összegéről, a milliárdos egyéniségét és életmódját. Ironikus ábrázolása arra akarja felhívni figyelmünket, hogy a világban képtelenségek nyertek polgárjogot. A banditizmus, az emberrablás, a terror manapság egyfajta iparággá, mondhatni szolid üzleti tevékenységgé változott. A banditák egyik főnöke, különben megnyerő modorú hölgy, készségesen el is magyarázza az üzleti koncepciót. „Pretium affectionisod van, fiam — világosítja fel az ifjút —, legalábbis kereskedelmi igazgatónk becslése szerint. Nem érsz annyit, mint, tegyük fel, az a Vermeer-festmény, amely legutóbb kilencmillió dollárért kelt el; inkább egy tubákosszelencéhez hasonlíthatnának, amelynek semmi haszna, de az ember szereti, mert a dedapjától örökölte.” Az emberrablás és zsarolás pusztán kereskedelmi ügyletet jelent, az áldozat megcsonkítását sem szadista ösztönök okozzák, hanem a józan üzleti megfontolás, amely a kiszemelt vevőre, a remélt ár elérése érdekében, enyhe erkölcsi nyomást gyakorol.

Valamikor a bűnügyi krónikák véres fejezeteiben, a „pitavalók” borzongató lapjain lehetett olvasni hasonló történeteket. Ma a terror, a banditizmus az élet megszokott rendjéhez tartozik, legalábbis a nyugati világban, illetve a „harmadik világ” országaiban. És a tömegtájékoztató, közvélemény-alakító eszközök, a sajtó, a rádió, a televízió elfogadják ezt a megszokott rendet. Számukra a terror egyszerűen kívánatos szenzációt, vagyis üzleti lehetőséget jelent. Déry maró gúnnyal mutatja be azt a polgári sajtót, amely az ifjú Hamilton György szerencsétlen kalandját feltalálja

szencziókra éhes olvasóinak. „Egy ember megnyúzása nem társadalmi esemény” — tiltakozik hősének felháborodott szavaival.

Ami abszurditásnak számított valamikor, az ma a polgári társadalmak megszokott jelensége, sőt normája lett. Úgy tetszik, a nemzetközi terrorizmus egymást követő eseményei sorra valóra váltják azt, amit az abszurd irodalom groteszk képzelete valaha is kiötölt. Az erőszak, a gyilkosság, a terror manapság legfeljebb híranyag. „...a világon annyi embert ölnek meg — mondja az elrabolt ifjú —, hogy lassanként hozzászokik az ember.” Déry ez ellen a megszokás ellen tiltakozik. A *félfülű* groteszk iróniája éppen a köznapi normává vált erőszakot leplezi le, midőn természetes és mindennapi események módjára ábrázolja a képtelenségeket. Ennek az ábrázolásnak határozottan kritikai éle van, és e kritika két irányba vág. Egyrészt a banditizmust és a terrort ítéli el, azt a terrort is, amely látszólag nemes célok érdekében használ martalóceszközöket. Másrészt azt a társadalmat, amely igazságtalan rendjével és hazug berendezkedésével mintegy maga provokálja ki és neveli fel a terrorista módszereket. A regény kritikája tehát jellegzetesen szocialista kritika; egyszerre ítéli el a banditizmust és annak társadalmi feltételeit.

Déry kritikájában és iróniájában ugyanakkor az emberiség sorsáért érzett aggodalom is alakot ölt. Ez az aggodalom lett újabb írásainak (a *Szembenézni* című oratóriumnak, a *Képzelt riport egy amerikai pop-fesztiválról* című regénynek, a *napok hordaléka* című kötet esszéinek) vezérszólama. Déryt gondolkodóba ejtették a társadalmi lét újabb tapasztalható ellentmondásai. A technikai civilizáció és a mértékelen urbanizáció ártalmi, a terjedő közöny a közélet iránt, a társadalomból való kivonulás, a féktelen ösztönök kultusza, s most a tömeges méreteken tomboló terror. Megannyi veszély és kihívás, amellyel a modern társadalomnak és az emberiségnek meg kell küzdenie. A nyugati világban általánosságban tapasztalható az eszmék és eszmények fellazulása, olykor összeomlása, s éppen ez nyit utat a féktelen egyéni terror előtt. Életformák, magatartások alakulnak ki, amelyek radikálisan tagadnak mindenféle ideológiát, eszmét és etikát, sőt megtagadják az értelemben vetett hitet, a humanista gondolatot. A hetvenes években, midőn az atomháborútól retteggő világ a nagyszabású fegyveres konfliktusok lehetőségének csökkenése után részben nyugalmat talált, ezeknek az új veszélyeknek a felderítése és vizsgálata foglalkoztatja a tudósokat és a művészeket.

És a *félfülű* mulatságos történetét is ezek a veszélyek szövik át komoly töprengéssel, sőt szkeptikus kiábrándulással. Déry Tibor ironikus rémtörténetet vetett papírra, ám ne tévesszenek meg bennünket a tréfás és groteszk ötletek. A szellemes mese mögött aggodalom rejlik, tépelődés, kételkedés, szorongó képzelet, amely korántsem látja megnyugtatónak az emberiség jövőndő esélyeit. Ifj. Hamilton György háttorzongatóan mulatságos hányattatásában mintha a *Kiközösítő* szomorú és szkeptikus aforizmája nyerne új igazolást: „Az ember arra való, hogy üldözzék.” És bár az ifjú kiszabadul s elmerülhet korábbi szórakozásaiba, a világ rendje nem állt helyre, a szabadulás nem jelent igazságszolgáltatást, legfeljebb szerencsés fordulatot. Az erkölcsi világrend és a józan értelem sérelme továbbra is megmarad. „Nem a józan ész forgatja az embereket — mondja egy bölcs haramia. — Mint ahogy az égitesteket sem.” Az író ebben alighanem a haramiának ad igazat.

A *félfülű* mulatságos groteszkjében is ott bujkál a szorongató kérdés, vajon hogyan alakul az emberiség sorsa, milyen lesz jövője, lesz-e jövője egyáltalán? A fordulatok mese mögött kérdések feszülnek. A szkepszis és az irónia mélyebb értelmét az a sóvárgó kérdés jelöli, amely a félfülű fiatalember különös kalandjainak előadása során is az emberi haladás esélyeit mérlegeli. Déry Tibor csüggedten tekint az emberi társadalom jelen állapotára és jövődjére. Kérdéseinek ismétlődő rohama azonban arról tanúskodik, hogy szkeptikus nyilatkozatai mögött az emberiség sorsán érzett aggodalom reszket, szorongó beszámolóiban ott rejtőzik az a tudat is, hogy aki felismeri és leírja a veszélyt, az máris tett valamit leküzdésükért, a jövőndő reményeiért.

A kalandos történet társadalomkritikai és történelemfilozófiai mondanivalóját az

anyag ironikus kezelése emeli ki. Ifj. Hamilton György odisszeáját látszólag a pikareszkregények kompozíciója határozza meg. Ezt a formát, amely a tizenhatodik század spanyol irodalmában keletkezett, a lineárisan egymáshoz csatlakozó kalandok szervezik. A kóperegény hőse elindul kalandos útján, megjárja az élet mélységeit, a szociális lét „bugyrait”, és közben rendkívüli tapasztalatokat szerez, megismerkedik a társadalom szabályaival és azokkal a módszerekkel, amelyek segítségével kockázat nélkül szegheti meg e szabályokat. Ilyen pikareszkregények voltak a névtelen szerzőtől származó *Lazarillo de Tormes élete*, Mateo Alemán *Guzmán de Alfarache* című műve, Grimmelhansen *Simplicissimusa* vagy Lesage híres *Sánta ördöge*. A kóperegény közvetlen származéka az „utazási regény”, amely már nem kalandorok, hanem rokonszenves hősök életét beszéli el. Ezt a formát is regényes epizódok szervezték, ennek a formának is lineáris kompozíciója volt, a linearitás magában az utazás folyamatában öltött alakot. Ez a forma jelentkezett Cervantes *Don Quijotéjában* vagy Fielding *Tom Jonesában*, s utánuk még annyi regényben, amelyek a hős sorsát a vándorlás, az utazás körülményei között ábrázolták.

Nos *A félfülű* ezeket a klasszikus regényszerkezeteket „fordítja meg”. Ifj. Hamilton György története valójában „fordított” pikareszk-, illetve „fordított” utazási regény. A fiatalember útja a kóperegények kalandos eseményei mentén halad, csak-hogy passzív módon; most ő a szenvedő alany, mások a kalandorok. És mint az utazási regény hősei, ő is vándorol, siet valamilyen ismeretlen úticél felé, csakhogy kiszolgáltatott áldozatként, mint valami csomag. A pikareszk- és az utazási regény hőse aktív szerepet kapott, lételeme a cselekvés volt, a vakmerő vállalkozás. Déry regényének tengelyébe a passzivitás, a tehetetlenség, a kiszolgáltatottság került. A klasszikus szerkezetnek ez a transformációja arra utal, hogy a magánlét körében élő ember, tartozzék akár a leggazdagabbak közé, valójában ki van szolgáltatva a mindenre elszánt erőszaknak, nem maga irányítja sorsát, egyszerűen tárggyá válik gátlástalan hatalmi érdekek karma között. Vagyis a regényben testet öltő kompozíció az író kritikai mondanivalóját fejezi ki.

A történet fordulatos és kalandos eseményei a bűnügyi regény alakzatát idézik elénk. A bűnügyi műfaj különben is gyakran használja fel a pikareszk- vagy az utazási regény technikai eszközeit. Maga a szöveg is a bűnügyi történetek száraz, tárgyilagos stílusát idézi több helyen, például az előadás kezdetén, midőn az író hősét mutatja be. „Ifj. Hamilton György kilépett a Fórum klub Via Pergolesse-i kapuján. [...] Karcsú, 1,78 méter magas termet, sima, sötétszőke, hosszú haj, vastag, kisportolt nyak, széles áll, szürke szemek. A fiatalember egyik unokája az amerikai Philadelphiában lakó id. Hamilton Györgynek, kiről köztudomású, hogy az Egyesült Államok leggazdagabb embere; vagyonát másfél milliárd dollárra becsülik.” A bűnügyi műfaj tárgyilagosan szürke stílusát azután időnként a „rémregény” sejtelmes előadása váltja fel.

A külső forma a bűnügyi irodalomé, Dérynek azonban ezt a formát át kellett alakítania, pontosabban el kellett idegenítenie, nehogy az olvasó bűnügyi történetnek tekintse azt, amit ő társadalomkritikai és történelemfilozófiai példázatnak szánt. Metaforának, amely a gátlástalan erőszak és a féktelen anarchia veszélyére kívánt figyelmeztetni. A bűnügyi forma elidegenítését az előadás iróniája révén éri el. Az iróniának (az 1955-ös *Vidám temetés* és *Niki óta*) központi szerep jutott Déry Tibor írásművészetében; általa állítja intellektuális, illetve kritikai távlatba az epikusan ábrázolt anyagot. *A félfülű* iróniája is arra való, hogy megteremtse a távlatot a látszatra kalandos történet és a történet valóságos jelentése között.

Déry ironikus idézőjelek között alkalmazza a bűnügyi regények szokásos fordulatait, a műfaj sztereotip helyzetait. „A gumitalpak hirtelen felcsattanására a fiatalember már meg sem fordulhatott — írja le az emberrablás jelenetét —: egy tarkó-útás stb. stb. Elterült a földön stb. Fölemeltek stb. Mire ájulásából magához tért, már egy lefüggönyözött autó hátsó ülésén találta magát, jobbról-balról egy-egy marok szorításával a karjain stb. stb.” Ugyanez az irónia szövi át a haramiák és áldozatok beszélgetéseit, az ifjú milliomos rendőrségi kihallgatását vagy a híres nagypapa történetzáró nyilatkozatát, amely a tőkés etika legócskább és legszokványosabb köz-

helyeit sorakoztatja egymás után. Arra utalva, hogy Déry Tibor nemcsak az erőszakos banditizmust szemléli ironikus kritikával, hanem a polgári társadalom magatartásnormáit is. Irónia van jelen a párbeszéd kihívó anakronizmusaiban, például abban az alkuban, amely a haramiák főnöknője és az ifjú fogoly édesanyja között folyik, s amelynek ajánlatai között szerepel a Váci utcai Rotschild Klára-féle divatszalon is. (Ez az irónia persze nemcsak a banditák vagy az amerikai milliomosok felé vág.)

Végül ironikus jelentése van a történet váltakozó időrendjének is. A bűnügyi kalandok menetébe Déry ugyanis időnként bevágja ifj. Hamilton György későbbi rendőrségi kihallgatásának, illetve újságírókkal való beszélgetésének jeleneteit. Ezek a jelenetek magát a folyamatos előadásra és a meglepő csattanóra épülő bűnügyi regényszerkezetet bontják fel annak érdekében, hogy az olvasót elidegenítsék a hagyományos technikától, a regényforma szokványos megoldásaitól. Az időrend felbontásának tehát, mint a *Képzelt riportban*, most is funkcionális szerep jutott. A sztereotip regényforma ironikus elidegenítése révén az író kérdései, társadalmi és bölcséleti töprengései nyernek súlyosabb értelmet; az ironikus eljárások a regény üzenetét világítják meg az olvasó előtt. (*Szépirodalmi*, 1975.)

POMOGÁTS BÉLA

„...Az én életemmel is cselekszel...”

VÁGÓ MÁRTA: JÓZSEF ATTILA

Mintha a költő tragikus sorsának árnya tovább kísérte volna, ez a kötet is megjárta az Idő kálváriáját. Pár házzal a lebombázott Zilahy-villától; 1942 telén kezdett hozzá Vágó Márta emlékei rögzítéséhez, a kéziratos levelek lemásolásához. Negyvenévesen már tudta, milyen étellel cselekedett, amikor „elvonta pusztá kénye végett” a huszonhárom éves költőtől a legelső menedéket, önmagát. A háborús halál árnyékában megkapaszkodás és mentesség lett az írás, talán ezért olyan páratlanul őszinte és intimitásokban önfeltáró. Már a szerelmeséhez hasonló betegség tudatában egy nagy lehetőség nosztalgiaja is fűtötte az írást, amikor még nem volt egyedül, tehát kapcsolódott, gyújtott és gyúlt, közel állt hozzá, hogy partikuláris létét valaki korszakosan nembeliéhez kapcsolhassa.

A sejtés beigazolódtott: a József Attila-versek és levelek eredetijét bomba semmisítette meg egy kis wertheimkazettába zárva, az emlékirat egy példánya a másolatokkal együtt megmaradt. A kötetet azonban nem adták ki: a benne rajzolt emberi-művészi profil sehogyan sem illett az ötvenes évek József Attila-képébe. Aztán — mondjuk meg az igazságot — József Jolán és Szántó Judit is mindent megtett (egyébként emberileg ugyancsak érthető okokból), hogy polgárinak, a költőt meg nem értőnek jellemezzék az írást.

Én magam 1955-ben olvastam először a gépiratot (még Vágó Márta levelei nélkül), s meghökkentett az a freudista őszinteség (így neveztem akkor magamban), amellyel kapcsolatuk emberi részét feltárta. Aztán a József Attila-verseket-leveleket sorra közölte belőle a Csillag, Új Írás, ItK, mígnem 1973 júliusában a Kritika megjelentette az eredeti memoár kétharmad részét.

A Szépirodalmi Könyvkiadó mostani kötete mégis az újdonság erejével hat, az 52 korabeli Vágó Márta-levéllel, amelyek a fiatal költő írásait is nagyobb fénybe vonják, az eligazodást megkönnyítő jegyzetekkel és az emlékirat-változatok tapintatos beillesztésével. A háromszoros horatiusi idő mégiscsak használt a műnek.